כל עיסוק - ביטול תורה?

שמואל חיון

"לפיכך הרבה להם תורה ומצוות" (משנה מכות ג, טז). רבים מכירים את השאלה שבכותרת המאמר, אולם דומה שמעט מאוד יודעים לעמוד על תשובה אחת מבוררת לשאלה זו. נראה לי שהסיבה לכך פשוטה: חוסר הבהירות בהצבת גדר ברור בחיוב לימוד תורה נגרם בשל העירוב שבין שתי אמות-מידה בסוגיה זו: מידת ההלכה הקצובה, מעורבת מאוד במידת חסידות הנוגעת באידיאל ובמגמה שאליה ראוי לשאוף. אם בהלכה מנסים אנו לעמוד על גדרים חותכים וחדים, הרי שבעסקנו במידת החסידות - גבולות המצווה מתרחבות מאוד, ופעמים שהמצווה מקבלת גוון שונה ממידתה המקורית שעליה נצטווינו בסיני. אמנם, מצב זה יכול להיות כמעט בכל המצוות, אולם במצוות תלמוד תורה, דווקא בשל גודלה וחשיבותה - נוצר פער גדול בין ההלכה לבין השאיפה האידיאלית. טשטוש זה יצר מציאות שבה על כל עיסוק, כמעט, ניתן לשמוע את הטענה 'ביטול תורה!'. ואני שואל: האם טענה זו באה משורת הדין, או שמא אינה אלא מידת חסידות? במאמר הבא ברצוני לברר את גדרי המצווה ואת גבולותיה המקוריים וההלכתיים. נשתדל להגיע לשורת הדין, ובמקביל ניפגש לא פעם במידת החסידות באשר להתמדה ולרציפות הלימוד.

בברכות (דף לה:) מקשה רבי חנינא בר פפא: "כתיב 'ולקחתי דגני בעתו', 'ואספת דגנך'! לא קשיא, כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום".

בהקשר לדברי ר' חנינא בר פפא מביאה הגמרא ברייתא:

> תנו רבנן: "ואספת דגנך", מה תלמוד לומר? לפי שנאמר "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך", יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: "ואספת דגנך", הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי **רבי ישמעאל**.

רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורה בשעת הרוח - תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם". ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: "ואספת דגנך"; ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: "ועבדת את אויבך".

הראשונים במקום מציינים לגמרא במנחות (דף צט:), שם מוסיפים תנאים אלה ונחלקים מהו שיעור לימוד התורה שבו מחויב האדם בכל יום:

אמר רבי יוחנן משום **רבי שמעון בן יוחי**: אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית - קיים "לא ימוש", ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצווה לאומרו בפני עמי הארץ.

שאל בן דמה, בן אחותו של ר' ישמעאל, את **ר' ישמעאל**: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יוונית? קרא עליו המקרא הזה: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה", צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית.

...תנא דבי **רבי ישמעאל**: דברי תורה לא יהו עליך חובה, ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן.

בהסתכלות ראשונה נראה שדברי התנאים במנחות סותרים את דבריהם בברכות וכאילו נתחלפה השיטה, שהרי רשב"י אמר בברכות שאין לעבוד עבודת האדמה, כדי שלא להיבטל מתלמוד תורה, ובמנחות אומר שנפטר בקריאת שמע; ורבי ישמעאל, שבברכות פתח בפני לומדי התורה את האפשרות לעבוד ולהתפרנס, מחמיר במנחות מאוד ולא משאיר רגע פנוי ביום מלימוד תורה! מיד נראה איך ניתן ליישב את הדברים.

נלמד כל שיטה לעצמה. תחילה נדון בדברי רבי ישמעאל, ולאחר מכן בשיטתו של רשב"י.

שיטת **רבי ישמעאל**: תחילה נדון בדבריו הראשונים של ר' ישמעאל במנחות, שאמר לבן אחותו שאינו יכול ללמוד חכמה יוונית כלל, אלא ב"שעה שאינה מן היום ואינה מן הלילה". כוונתו לשעה שאינה קיימת בשעון, ולמעשה - משום

ביטול תורה אסור לו לשלב לימוד חיצוני. נראה לומר, שאין בכך סתירה כלל לדבריו בברכות, שאמר שם שיש לשלב דברי תורה עם דרך ארץ, שהרי ישנו מרחק גדול בין 'חכמה יוונית' ל'דרך ארץ'. דרך ארץ היא בכלל מנהגו של עולם ותיקונו, כפי שרואים שחז"ל דברו בשבחה באבות (ב, ב) "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ". מה שאין כן בחכמה יוונית, שהרבו חז"ל לדבר בגנותה עד שאסרו ללמוד בה, גם ללא החשבון של מצוות ת"ת (עיין במנחות שם בתוספות ובדף סד: ד"ה ארור).

בדברי ר' ישמעאל שמובאים בברייתא השנייה במנחות שם נאמר: "דברי תורה לא יהו עליך חובה, ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן!" יש הסברים אחדים. על פי הסבר התוספות יוצא שרבי ישמעאל הולך ממש כשיטתו בברכות. התוספות מסבירים את דבריו כך: "לא יהו עליך חובה שלא תעסוק אלא בהן, ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן שלא תעסוק בהן כלל. אלא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ".

עתה נעבור לדון בשיטת **רשב"י**. הראשונים בברכות מקשים שדברי רשב"י סותרים זה את זה. ואכן הדברים קשים, שמצד אחד אומר שיש ללמוד כל הזמן וגויים יעשו את העבודה, ומאידך אומר שיש מציאות שיוצא ידי חובה בק"ש!

תוספות הרא"ש ותוספות ר"י החסיד מתרצים, שדברי רשב"י בברכות נאמרו רק למצווה בעלמא, אולם למעשה מסכים הוא עם ר' ישמעאל, שניתן לשלב תלמוד תורה עם דרך ארץ. ואם משלב בין השניים - יכול לצאת ידי חובה בק"ש שחרית וערבית, כפי שאמר במנחות.

בתוספות ר' יהודה החסיד כתוב: "אלא מצווה בעלמא הוא דקאמר (רשב"י), מפני ביטול תורה". לכאורה קשה, אם זה 'מפני ביטול תורה' אין זו מצווה בעלמא, זו מצווה ממש! נראה לבארו באופן הבא: ר' יהודה החסיד מתכוון לומר מפני ביטול **ה**תורה, ומדבר כלפי מה שרשב"י מקשה: תורה מה תהא עליה?! אם לא ישאפו לצמצם בעסק ולעסוק בתורה, זה יגרום לביטול התורה!

נחדד את דברי הראשונים. פשוט שיש מחלוקת בין ר' ישמעאל לבין רשב"י. ראשית, משום שהדעות מוצגות כבמחלוקת (דברי רבי... רשב"י אומר). שנית, רואים מחלוקת בין הדעות. אין כוונת הראשונים לומר שאין מחלוקת, אלא כוונתם לומר שאין זו מחלוקת בגדר החיוב העיקרי של תלמוד תורה כי אם מחלוקת באידיאל, האם האידיאל הוא לשלב בין ת"ת לדרך ארץ או רק ללמוד.

בהמשך הגמ' בברכות מובאת פסיקה ברורה של האמוראים: "אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל - ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידן!". וכך

גם הדריך רבא למעשה: "אמר להו רבא לרבנן: במטותא מינייכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי, כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא". בכך גם מראה רבא איך ניתן לשלב בפועל תורה עם דרך ארץ, ובכל זאת התורה תתקיים.

לאחר שראינו את יישוב הסתירה בין הגמרות, נעבור לדון בעצם גדר החיוב ללמוד תורה יום ולילה[1]. במאמר נעבור על הסוגיה במספר רמות, בתחילה נראה את הפסוקים. לאחר מכן נפתח בסוגיות שונות הפזורות ברחבי הש"ס ונעיין גם בראשונים שעליהן. ולבסוף נגיע בעז"ה לפסיקת ההלכה בראשונים ובאחרונים.

בפסוקים

תחילה ניגש לפסוקים. יש מספר לא מועט של פסוקים שנאמרו בעניין לימוד תורה, נביא כעת את הפסוקים שניתן ללמוד מהם על גדר הזמן בלימוד תורה:

המקור המפורש ביותר הוא הפסוק: "לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלַיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכָל הַכָּתוּב בּוֹ". אולם יש לזכור שמקומו איננו בתורה אלא בנביאים, ביהושע (א, ח).

הפסוקים בפרשה הראשונה בק"ש: "וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל לְבָבֶךָ. וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ" (דברים ו, ו-ז). בפשוטם, פסוקים אלו מורים על ההתמדה הגדולה שצריך לת"ת - בכל מקום ובכל זמן. אלא שגם פסוקים אלה עשויים להתפרש כלפי ק"ש לבדה ולא כלפי מצוות תלמוד תורה[2]. אולם בתוך הפסוקים מצוי עניין שנדרש אצל חז"ל לעניין לימוד תורה:

"ושננתם לבנך ודברת בם" דרשו חז"ל (קידושין ל.): "ושננתם - שיהיו דברי תורה

שיעור למעלה, ויש ללמוד כל היום וכל הלילה. אם כי נזכיר מה שהערנו לעיל, כי מגוף המעשה בבן אחותו של ר׳ ישמעאל לא ניתן להסיק את הגדר המדויק במצוות ת״ת, שהרי שם כנגד לימוד התורה עומד לימוד חכמה יוונית, ויש מקום לומר שדווקא באופן זה החמירו. אולם כאן אנו רוצים להצביע על הקשר שראה הירושלמי בין המשנה בפאה לבין המעשה בבן אחותו של ר׳ ישמעאל.

נעבור לסוגיה נוספת שנוגעת בגדר לימוד התורה המחויב. הגמרא בנדרים (דף ח.) אומרת: ״אמר רב גידל אמר רב: האומר אשכים ואשנה פרק זה, אשנה מסכתא זו - נדר גדול נדר לאלהי ישראל!״ שואלת הגמרא: ״והלא מושבע ועומד הוא, ואין שבועה חלה על שבועה! - מאי קמ״ל? דאפילו זרוזי בעלמא, היינו דרב גידל קמייתא! הא קמ״ל, כיוון דאי בעי פטר נפשיה בקרְיָת שמע שחרית וערבית, משום הכי חייל שבועה עליה״.

הרא״ש לומד מפשט דברי הגמ׳ שיוצאים ידי חובת ת״ת בק״ש שחרית וערבית, ומעבר לכך זה רשות ולא עיקר החיוב, וזו גם הסיבה שיכול לידור בכך, וחל הנדר עליו. וכן משמע ברשב״א שם.

אולם **הר״ן** ממאן ללמוד מכאן שמצוות תלמוד תורה יכולה להצטמצם לקריאת שמע שחרית וערבית. ומנמק את דבריו: ״מסתברא לי דלאו דווקא דבהכי מיפטר, שהרי **חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו**, ואמרינן בפרק קמא דקדושין (דף ל.): ת״ר: ׳ושננתם׳ - שיהו דברי תורה מחודדין בפיך, שאם ישאלך אדם דבר - שלא תגמגם ותאמר לו וכו׳, וק״ש שחרית וערבית לא סגי להכי!״. כך סוברים גם הריטב״א והנמוק״י במקום, אלא שהם מנמקים את דבריהם מפסוק אחר. הר״ן בא מכוח הדרשה שדרשו חז״ל על הפסוק ״ושננתם״, ואילו הם מזכירים את הפסוק שעוסקת בו הגמ׳ במנחות ״והגית בו יומם ולילה״[5].

היוצא מהאמור לעיל, שהן הר״ן והן הריטב״א מחמירים במידת הלימוד הנתבעת, אלא שיש הבדל במקורות שמביאים הראשונים למידת החיוב המחמירה. נראה שהבדל זה הוא עקרוני, **הר״ן** שלומד מהפסוק ״ושננתם״ וכדרשת הגמ׳ בקידושין

ובתשובה.

5 לפירושם צריכים להסביר, מדוע בכל זאת חל הנדר, והרי מחויב ללמוד? נחלקו השיטות בהסבר הגמ׳: **הר״ן** אומר שעל מצווה שנלמדה מדרשה, כגון כאן, שנלמדה הדרשה מהפס׳ ״ושננתם״ - חלה שבועה, ומה שלא חלה - זה דווקא במצוות המפורשות בתורה. **הריטב״א** מציע שתי אפשרויות: **א.** הנדר חל לעניין שיצמצם את העיסוקים האחרים שלו כדי שיוכל ללמוד. **ב.** כיוון שיכול ללמוד מה שהוא רוצה, והוא נדר ללמוד מסכת פלונית - חלה שבועה לעניין זה.

- מחמיר הרבה יותר **מהריטב"א** שמביא כמקור את הפס' "והגית בו יומם ולילה". נפרט: מן המקור שהביא הריטב"א יוצא שצריך ללמוד בכל רגע פנוי שיש לאדם, ביום ובלילה. אולם הריטב"א לא כולל בגדר החיוב את מידת הידיעה שאליה צריך האדם להגיע בלימודו. לעומתו, לשיטת הר"ן החיוב לנצל כל רגע ללימוד תורה נובע מדרשת חז"ל על הפסוק "ושננתם", ממילא גדר החיוב חמור הרבה יותר, שבכדי להגיע לדרגת ידיעה גבוהה - שדברי התורה יהיו מחודדים בפיו - לא די בכך שינצל את זמנו הפנוי ללימוד תורה, אלא מוטל על האדם לחשוב איך לבטל מעיסוקיו באופן שיגיע למדרגה גבוהה זו.

הרדב"ז בתשובה (ח"ג תטז) כותב להשיג על דברי הר"ן בנדרים, וזו לשונו: "נ"ל שכל המפרשים חלוקים עליו (על הר"ן), דס"ל דאין אדם חייב מן התורה ללמוד תמיד. וכן נראה מלשון רש"י ז"ל... וז"ל המפרש... וז"ל רבינו יונה דאף דקרבן מחייבינן ליה דדבר הרשות הוא דשפיר איתיה בלאו. וכן כיון דרשות הוא, שיכול לפטור עצמו בק"ש שחרית וערבית... הרי לך דסבירא להו דקריאת התורה חוץ משחרית וערבית הוי רשות ולא חיוב כמו שכתב הר"ן ז"ל. וזה הלשון כתבוהו הרשב"א והריטב"א ז"ל, וכן כתב הרא"ש ז"ל".

מלבד ההשגה על הר"ן, מזכיר הרדב"ז נקודה נוספת, שמהווה זווית נוספת לדיון שאנו עוסקים בו. הרדב"ז מביא את דברי היראים שתוך כדי דבריו מציין לגמ' במנחות (מא.) שאומרת שנפרעים בעידן ריתחא ממי שלא קונה ארבע כנפות ומתחייב בציצית, ומקשר אותה לעניין ההתמדה בלימוד התורה[6]. נקודה זו יכולה לתת לנו הבנה נוספת בדברי הראשונים שחולקים על הר"ן, אע"פ שסבירא להו שהחיוב לא רובץ על האדם כל היום וכל הלילה - מכל מקום ילמדו בק"ו מציצית

---

6 "וז"ל רבי אליעזר ממיץ: דאי בעי פטר נפשיה וכו' - א"כ ת"ת רשות לפיכך חלה (השבועה), דהא אמרינן מה הטבה רשות וכו'. ובהתכלת אמרינן דאף בעידן ריתחא לא ענשי' ליה כבשאר עשה". עד כאן נראה שסובר היראים שהלימוד הינו רשות גמורה, עד שאפי' בעידן ריתחא לא יענישו אותו. ממשיך היראים: "ואי קשיא - מ"מ איכא עשה דולמדתם אותם? ושמא האי חלה (השבועה) מדרבנן, ולא לחיובי קרבן ביטוי". נראה שבדבריו האחרונים היראים חוזר בו ואומר שיש בכל זאת חובה ללמוד תורה כל הזמן. על פי זה נאמר שהעונש לא יהיה בגדר של 'בעידן ריתחא' אלא יותר מכך, ככל ביטול עשה בידיים. אלא שצריך עוד עיון בכל זה, שהרי הרדב"ז מביא את היראים כאחד מן הראשונים שחולקים על הר"ן וסוברים שאין מצווה חיובית ללמוד כל רגע, ועל פי ההסבר הנ"ל יוצא שלמסקנת היראים יש חובה ללמוד כל רגע, וחיוב זה נלמד מן הפסוק - "ולמדתם אותם". אנו רצינו להשליך מדברים אלו לשאר ראשונים שעל כל פנים יסברו שייענש כציצית, בעידן ריתחא.

שאדם שלא מכניס עצמו לתוך החיוב - יענש בעידן ריתחא (ביאור הק"ו - בת"ת תורה התביעה גדולה יותר, שבציצית התביעה היא 'למה לא קנית ארבע כנפות להתחייב', ואילו בת"ת כל רגע נתון באמת שייך ללמוד בו תורה ומקיים מצווה בהכי, ומדוע לא לומד).

מקום נוסף בתלמוד שנקשר לדיון הזה הוא הגמרא בברכות (דף יא:), שם הגמרא עוסקת בברכת התורה. אומרת הגמ': "אמר רב יהודה אמר שמואל: השכים לשנות, עד שלא קרא קריאת שמע - צריך לברך, משקרא קריאת שמע - אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה".

התוספות במקום מפנים לירושלמי שעוסק בדין זה, אלא שבשונה מן הבבלי אומר הירושלמי שהברכה מועילה רק אם למד מיד לאחר התפילה. התוס' פוסקים הלכה כבבלי. מוסיפים התוס' לומר שגם מה שכתוב בירושלמי שיש ללמוד מיד לאחר התפילה נאמר רק לגבי מי שיוצא ידי חובת ברכת התורה באהבה רבה, אולם מי שיוצא בברכה המקורית 'אשר בחר בנו' - לא צריך לשנות מיד לאחר התפילה. הם מנמקים את דבריהם: כיוון שבעיקרה נתקנה ברכה זו בשביל לימוד תורה - פוטרת את הלימוד גם אם לא לומד מיד לאחריה.

שואלים התוס': מה ההבדל בין מצווה זו למצוות סוכה, שבמצוות סוכה צריך לברך על כל סעודה, ואילו כאן נפטר בברכה בתחילת היום? ומשיבים: "וי"ל דשאני תורה שאינו מייאש דעתו, **דכל שעה אדם מחויב ללמוד, דכתיב 'והגית בו יומם ולילה'** והוי כמו יושב כל היום בלא הפסק. אבל אכילה בסוכה יש שעה קבועה".

מלבד עצם החידוש שבדברי התוספות שהאדם אינו מייאש דעתו מללמוד כל היום, יש לשאול: במה שונה מצוות ת"ת משאר מצוות שאין צורך שיהיה עובר לעשייתן?

הבית יוסף (סי' מז) נדרש לשאלה זו ומשיב עליה בשתי דרכים:

א. יש לחלק בין ברכות שאר המצוות לבין ברכת ת"ת. בשאר המצוות אין להפסיק בין הברכה למצווה, כדי **להוכיח** שהברכה חוזרת על עשיית המצווה, משום שאין חיוב לקיימן כל הזמן. לעומת זאת, בתלמוד תורה, כיוון שאדם מחויב שלא להפסיק מן הלימוד כלל - כשבא ללמוד כמה שעות אחר שבירך לא מוכחא מילתא שקורא בלא ברכה, משום דאיכא למימר כשהשכים בירך ושנה לאלתר.

ב. יש לחלק בין תלמוד תורה לבין שאר מצוות. בשאר המצוות אם רצה שלא לעשותן עד אחר שעה הרשות בידו, ולכן כשמפסיק בין הברכה לעשיית המצווה - אין נראה שהברכה חוזרת על העשייה שלאחר זמן. אולם בתלמוד תורה - כיוון שחייב לעסוק בה תמיד - כשמפסיק בין ברכה ללימוד לא הוי הפסק, מאחר שבאותו זמן שהפסיק היה מחויב ללמוד.

ועוד צ"ע בסברא האחרונה, שהרי סוף כל סוף היה בפועל הפסק. מ"מ רואים שהב"י ממשיך בכיוון שהתוו התוספות בכדי לתרצם, ונוקט בשיטתם שבת"ת יש חיוב ללמוד כל רגע, מה שאין כן בשאר מצוות.

מכלל הדברים רואים שלפי שיטת התוספות (וכן הוא בתלמידי רבינו יונה שם) יש חיוב ללמוד כל היום, והמקור לכך הוא מהפסוק "והגית בו יומם ולילה".

בסימן מז שראינו לעיל, הסוגיה שלנו מופיעה שוב. כותב שם הבית יוסף:

"כתוב בתשובות הרשב"א (ח"ז סי' תקמ): שאלת: כשאנו מברכים על התורה בכל בוקר - למה אין אנו מברכים לאחריה? תשובה: קריאת התורה מצווה, ואין מברכין על המצוות לאחריהם, וכמו שאמרו בפרק בא סימן (נדה נא:). ואל תשיבני מקריאת התורה בבית הכנסת שמברכין לאחריה, דהתם תקנת משה ועזרא היא, ועל התקנות מברכין לפניהם ולאחריהם, וכדמברכים בהלל ומגלה. עכ"ל (של הרשב"א). ולי (ב"י) נראה דאפילו אם היו מברכים לאחר המצוות לא קשיא, דכיון **דמצוות הגיית התורה היא כל היום וכל הלילה** ואין שעה שאינו חייב לעסוק בתורה - לא שייך לברך לאחריה"[7].

בשני המקורות שראינו נראה שגם הב"י סובר שיש מצווה ללמוד כל היום וכל

---

7 בהערות על הטור בהוצאת 'שירת דבורה' מעירים על דברי הב"י (הערה ד), שבתשובת הרשב"א שלפנינו הרשב"א ממשיך ומבאר כפי שהסביר הב"י, והסיקו שהתשובת הרשב"א שבאה לפני הב"י היתה חסרה. אולם לאחר מחילה נראה שאין להסיק מסקנה זו כלל, שמי שידייק יראה הבדל גדול בין מה שכותב הרשב"א בהמשך התשובה לבין תירוצו של הב"י. הרשב"א מתרץ שמצוות ת"ת אינה כמו תפילין, משום שתפילין מצוותן מסתיימת בלילה, מה שאין כן בת"ת. ולעומתו הב"י אומר "מצוות הגיית התורה היא כל היום וכל הלילה ואין שעה...". וההבדל הוא פשוט. הב"י כותב שיש חיוב ממשי הרובץ על האדם ללמוד יום ולילה, כפי שראינו. ואילו לשיטת הרשב"א בסוף היום לא הסתיים הזמן בו אדם יכול לצאת ידי חובת אותו יום בת"ת. סיוע לדבריי אפשר למצוא בתשובת הרדב"ז שציינתי לעיל (ג, תטז), שם מביא הרדב"ז את הרשב"א בין הראשונים שחולקים על הר"ן. אלא שבכל זאת נעיר על קושי מסויים שקיים בדברי הב"י, שגם אם סובר אחרת, מדוע עצר באמצע ציטוט ראשון להביא תירוץ מעצמו?

הלילה. אולם ניתן לדחות ולומר שאין כוונת מרן לומר שיש חיוב ממשי של לימוד תורה הרובץ על האדם בכל רגע ושאם לא ילמד יבטל עשה. כוונתו בשני המקורות לומר שתלמוד תורה היא מצווה שחלה כל היום וכל הלילה, ויש לה חשיבות ומעלה מיוחדת שגורמות לה להיות בעלת תוקף חזק כאילו בכל רגע ממש צריך ללמוד, ויש לזה משמעות לעניין ברכת התורה. ועיין בהערה מה שדקדקנו בלשון הב"י.

בפוסקים

לאחר שראינו את הסוגיות השונות על שיטותיהן ודעותיהן כפי שהן במספר סוגיות בגמרא ובראשונים, נפנה לספרות ההלכה. שם, כפי שנראה מיד, הדברים אינם מפורשים ונצטרך להוציא מן הסתום עד כמה שנוכל.

רמב"ם

הרמב"ם אינו מתייחס מפורשות לסוגיה הזו, אולם יש נקודות אחדות שנוכל ללמוד מהן על שיטתו בסוגיה.

הרמב"ם בהלכות ת"ת (פרק א הלכה ח) כותב: "כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין עני בין עשיר... חייב **לקבוע לו זמן** לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה". האור שמח לומד מהלכה זו שלדעת הרמב"ם החיוב הוא לקבוע זמן ביום ובלילה, ומעבר לכך אין חובה. אולם אפשר לצמצם דיוק זה ולומר שהרמב"ם כתב כאן את השיעור למטה ולא למעלה, וכוונתו לומר שגם ביום, שאין לו פנאי בכלל - קביעת העתים היא חובתו הבסיסית, אך ביום שיש לו יותר פנאי - חייב להקדיש את כל הזמן הפנוי ללימוד.

מהלכות אחרות ברמב"ם אפשר להבין שיש ללמוד בכל זמן פנוי שנשאר לו ביום מעבר למה שעובד. למשל, כאשר הרמב"ם נותן את הדוגמא כיצד על היהודי לשלש את היום אומר: "כיצד? היה בעל אומנות והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע - אותן התשע קורא בשלוש מהן בתורה שבכתב ובשלוש בתורה שבעל פה, ובשלוש אחרות מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר..." (א, יב). הנה ראיה לכך שיש לאדם לנצל כל רגע פנוי ללימוד תורה. גם על מקור זה אפשר להתווכח ולומר שדוגמא בעלמא נקט; ולא עוד, אלא נקט את הדוגמא האידיאלית, שהאדם מקדיש כל זמנו הפנוי ללימוד תורה, לפנים משורת הדין.

יש הלכות נוספות שמהן אפשר להבין כאחד הצדדים, אך כיוון שאין הדברים מפורשים ניתן להקשות ולדחות כפי שהקשינו לעיל, ולומר שלאו דווקא נקט.

במקום אחר נראה שהרמב"ם מביע את דעתו, וזה דווקא בפירוש המשנה. במסכת אבות (א, טז) מחלק הרמב"ם, כידוע, את הדיבור לחמישה חלקים. בחלק השלישי של הדיבור כותב הרמב"ם: "והחלק השלישי - הוא הדיבור המאוס, והוא הדיבור אשר אין תועלת בו לאדם בנפשו, ולא משמעת ולא מרי, כרוב סיפורי ההמון במה שארע ומה שהיה, ואיך מנהג מלך פלוני בארמונו, ומה היתה סיבת מות פלוני, או עושר פלוני. ואלה יקראו אצל החכמים שיחה בטלה, ואנשי המעלה ישתדלו בנפשם להניח זה הדיבור, ונאמר על רב תלמיד רבי חייא שהוא לא שח שיחה בטלה מימיו".

לכאורה ניתן להביא ראיה מדברי הרמב"ם, שאומר שאת הדיבור הזה החסידים היו מרחקים - שאין זו מידת כל אדם, ולא נכלל בגדר ביטול תורה. אם כי גם כאן אפשר לדחות בדוחק ולומר שבאמת הרמב"ם סובר שיש בדיבור זה ביטול תורה, אלא שלא דיבר כאן על בעיות עקיפות שנגרמות מהדיבור כי אם על בעיות בעצם הדיבור.

יש הלכה נוספת ברמב"ם שמדייקים ממנה לענייננו. בהלכות מלכים (פ"ג הלכות ה, ו) כותב הרמב"ם: "המלך אסור לשתות דרך שכרות, שנאמר 'אַל למלכים שתו יין', אלא יהיה עוסק בתורה ובצרכי ישראל ביום ובלילה, שנאמר 'והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו'. וכן לא יהיה שטוף בנשים, אפילו לא היתה לו אלא אחת - לא יהיה מצוי אצלה תמיד כשאר הטפשים, שנאמר 'לא תתן לנשים חילך'. על הסרת לבו הקפידה תורה, שנאמר 'ולא יסור לבבו', שלבו הוא לב כל קהל ישראל, לפיכך דבקו הכתוב בתורה יתר משאר העם, שנאמר 'כל ימי חייו'".

מדייק אבן האזל מהלכות אלו שדווקא על המלך הקפידה התורה ללמוד תמיד, אולם שאר העם יכולים להיות בכלל אותם אלה שמשתכרים וכדו', ובעינוגם אין עליהם תביעה על ביטול תורה. עוד אומר הרב איסר זלמן, שביטול תורה האסור לשאר אדם יהיה רק באופן שמבטל תורה סתם, ללא כל סיבה.

הרב אשר וייס מתנגד לדיוק הזה, ואומר שמכאן אין ראיה כלל לנידון דידן. לפי דבריו, אי אפשר לומר שהרמב"ם יפטור מתלמוד תורה אדם שעסוק בעיסוקים אפלים וחשוכים מעין אלה, שבהם עסוק השיכור והאדם השטוף בנשים. ומדוע

הבדילה התורה בין מלך להדיוט? משום שהמלך יותר עסוק, וממילא היתה אולי הווה אמינא שיש לו פחות חיוב - לכן התורה באה והוסיפה לו אזהרה יתרה. אולם הגדר של ת"ת אינו משתנה ממלך להדיוט.

נזכיר שבספר המצוות (מצווה יא, שם נמנית המצווה ללמוד תורה) מזכיר הרמב"ם את הדרשה של חז"ל על הפס' 'ושננתם', אולם לא נראה לי שאפשר ללמוד מזה שהרמב"ם סובר כר"ן, שזה גדר המצווה מדאורייתא.

הערה כללית העולה במהלך החיפוש אחר מקור ברמב"ם לסוגיין. הרמב"ם כמו כל הפוסקים פסק את הדין שאין לבטל תורה בשביל מצווה שיכולה להעשות ע"י אחרים. וזו גמרא ערוכה במסכת קידושין. יש לשאול: האם ניתן להסיק מכאן שיש מצווה ללמוד כל רגע? ובמיוחד לאור הדברים המפורסמים שברמב"ם (ת"ת ג, ד), "היה לפניו עשיית מצווה ותלמוד תורה... יעשה המצווה **ויחזור לתלמודו**". אם נאמר שלרמב"ם קיום המצווה הוא בקביעת עתים ודי בזה, מה בכך שיפסיק היום ללמוד ויתחיל מכאן ולהבא ללמוד יותר מאוחר, הרי לקביעת העתים אין גדר?!

נראה להשיב על כך על פי יסוד שמובא במקומות שונים - שגם אם האדם מתנדב ומוסיף על המצווה מעצמו, ומקיים את המצווה לפנים משורת הדין - יש לו לנהוג בתוספת זו כפי שנוהג במצווה עצמה עם כל גדריה[8]. זה בא לידי ביטוי במספר מצוות, למשל בנטילת לולב, שבזמן ביהמ"ק יכול היה ליטלו כל השבת כאנשי ירושלים, וכל עוד לא הניחו - מותר לטלטלו, ואיננו אומרים לו להניחו מיד כשיוצא בו ידי חובתו. כך גם פה, כיוון שהכניס עצמו לחיוב והתחיל ללמוד - יש לו לשקול את המצווה שבאה לפניו מול מצוות ת"ת שכרגע הוא כבר בתוכה. ולא יכול להפסיק מללמוד בטענת 'מה בכך אם יפסיק, הרי מ"מ לא היה מחויב ללמוד, שהרי כבר למד את קביעותו, או שהוא יקבע מאוחר יותר'. עולה מכל האמור שאין להוכיח מהלכה זו שיש חיוב ללמוד כל רגע, אלא שכאשר הוא כבר לומד - אין לו לפרוש מלימודו למצווה אחרת.

---

8 עיין ברבינו יונה ברכות (יח:), ועוד הרחיב בכך הקהלות יעקב בברכות (סי' ו).

שלחן ערוך

את דעת מרן ראינו כבר בדבריו בב"י (סימן מז), שם כתב פעמיים שיש מצווה ללמוד כל היום וכל הלילה. וציינו כבר לעיל הסתייגות מסוימת מהראיה מדבריו שם. עתה נראה את דברי השולחן ערוך כפי שהם מופיעים בהלכות ת"ת. כותב מרן ביו"ד (סי' רמו סעיף א): "כל איש ישראל חייב בתלמוד תורה... אפילו בעל אשה ובנים חייב **לקבוע לו** זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר 'והגית בו יומם ולילה'". כאן, בעצם, הוא מעתיק את הרמב"ם, וכפי שאמרנו לעיל בדעת הרמב"ם - אפשר שבאמת סוברים שיש מצווה רק לקבוע עתים ותו לא[9]. אולם כפי שנראה לקמן אפשר להבין גם אחרת, שלשו"ע יש חיוב ללמוד כל הזמן, וקביעות עתים נאמרה כשיעור למטה, שגם אם עסוק מאוד - יקבע על כל פנים זמן ביום ובלילה.

הרמ"א אומר במקום: "ובשעת הדחק, אפילו לא קרא רק קריאת שמע שחרית וערבית - 'לא ימושו מפיך' קרינן ביה".

אומר הגר"א בביאוריו במקום, שהרמ"א אינו אוחז בשיטת הר"ן בנדרים. מקשה הרב אשר וייס, מדוע מציין הגאון שהרמ"א אינו עולה בקנה אחד עם הר"ן? הרי גם השו"ע לא מסכים עם הר"ן! ולכך שני תירוצים:

א. הגר"א מכיר את דעת מרן בב"י (סימן מז), שם ניתן בהחלט להבין שמרן מחמיר, וממילא יוצא שהשולחן ערוך סובר כדעת הר"ן.

ב. מהשו"ע אפשר להבין שיש מצווה לקבוע עתים ביום ובלילה, ויש אפשרות שיהיו דברי התורה מחודדים בפיו בזכות אותה קביעות עתים, ולהגיע לגדר ת"ת שסובר הר"ן בנדרים. אולם לפי הרמ"א, שיש אפשרות להסתפק בק"ש - לעולם לא יגיע לכדי ידיעת התורה, ולכן לעולם לא תיתכן מציאות שהר"ן יסכים למידה שמוזכרת ברמ"א.

אחרונים

נסקור כעת את דברי האחרונים בסוגיה.

הרבה מן האחרונים הגדירו את החיוב ללמוד באופן הבא: כל עיסוק לגיטימי - פוטר מלימוד תורה. אך אם הוא פנוי ובטל, או שעוסק בעיסוק שאיננו ראוי - הרי

---

9 יש עוד הלכות שהשו"ע מעתיק מהרמב"ם, אולם כפי שראינו ברמב"ם - שאין הכרח מהלכות אלו לאחד הצדדים - אפשר לומר זאת גם בשו"ע.

זה ביטול עשה של תלמוד תורה. כך סובר **המשנה ברורה** (סי׳ קנה, ס״ק ד): ״דעיקר מצוות ת״ת אין לה שיעור, וחיובה הוא כל היום, **כל זמן שיש לו פנאי**, וכדכתיב ׳לא ימוש ספר התורה הזה מפיך׳״. וכן כותב **הקהלות יעקב** בברכות (סי׳ טו), שישנו השיעור של הלימוד שקבעו חז״ל בבוקר ובערב, ומחיוב זה לא נפטר אלא אם כן הוא אנוס, ויש את החיוב הכללי שהגדר של החיוב הוא כל זמן שיכול[10].

אבן האזל דייק מן הרמב״ם שלא נאסר על ההדיוט להתענג, ואיננו נתבע על ביטול תורה.

האור שמח (הל׳ ת״ת א, ב), קודם התייחסו לסוגיה, מקדים ואומר כלל: התורה מצווה על המצוות רק באופן שיוכלו להתקיים ע״י גדול שבגדולים ובקטן שבקטנים. ומביא לכך דוגמאות[11]. זו הסיבה שהתורה לא אמרה שיעור בת״ת, כי מוכרח שמצווה זו תתחלק על פי האופי של האנשים - יש מי שיכול להתמיד ולהיות שרוי בה יום ולילה כפי כוחו, ויש מי שבשל אופיו אינו מסוגל לכך[12].

הגר״א (פאה א, א) **ושו״ע הרב** (ת״ת ג, ו) הם המחמירים ביותר. לפי דבריהם, אין האדם נפטר ממצוות ת״ת אלא באופן שעסוק במצווה. כאן ראוי להזכיר שהאדמו״ר הזקן מזכיר מספר פעמים בתניא את גודל החיוב המוטל על האדם בלימוד תורה.

לסיכום הדעות

נראה שיש שתי דעות כלליות, כאשר האחת מהן מתפצלת לחלוקה משנית.

החלוקה הראשונית היא האם נפטרים במצוות ת״ת בק״ש שחרית וערבית בלבד, או שהחיוב מתפשט גם לשאר היום. בזה נחלקו **הרדב״ז** וסיעתו שמקלים, שנפטר בהכי, **והריטב״א** וסיעתו שמחמירים. **הר״ן** סובר כריטב״א, אלא שלומד את החיוב מהחיוב הכללי שיהיו דברי תורה מחודדים. אמרנו שזו חומרא גדולה אף ביחס

---

10 ומציינים גם לדברות משה בסוף קידושין, ולקונטרס שיעורים יבמות (תע).

11 ע״פ זה מסביר האור שמח גם את העובדה שהתורה לא ציוותה על מידות.

12 כאן נצטרך לעיין ולשאול: למה בדיוק מתכוון האור שמח בדבריו? האם אכן מתכוון הוא לומר שגדר החיוב מתחלק על פי אופי כל איש ואיש (כפי שעולה בפשטות מדבריו)? אם לכך מתכוון - קצת קשה, שניתנה המצווה לשיעורין. נרחיב מעט כדי להבין היטב את השאלה הזו. אם אין אמת מידה ברורה, וכל אדם צריך לחפש את עצמו ׳על הציר׳ של מידת החיוב המתאימה והראויה לו, חוסר הבהירות יוצר את התמיהה: ״א״כ נתת דבריך לשיעורין?!״. ושמא האו״ש מתכוון לגדר שנמצא במספר מקומות והוא ׳חובת חסידים׳, שאם האדם הוא בעל אופי מסוים מחויב הוא למצות את יכולותיו בלימוד, אך לעצם החובה חז״ל קבעו את הגדר הנמוך של תלמוד תורה בערב ובבוקר לכל עמ״י בשווה.

לדברי הריטב״א וסיעתו שלומדים את החיוב מהפס׳ ״והגית בו״. וכבר הזכרנו שהרדב״ז וסיעתו יודו שמצוות ת״ת אינה גרועה ממצוות ציצית בכך שיש חיוב מסוים לאדם להכניס את עצמו למצווה.

החלוקה המשנית: השיטה שהחיוב מתפשט על שאר היום (היינו הריטב״א וסיעתו) מתפצלת לשני כיוונים[13]. ניתן להגדיר את הכיוונים כך: א. הותרה. ב. דחויה. **רוב האחרונים** סוברים ש׳הותרה׳, שהחיוב חל על האדם רק כשיש לו זמן, וכל עיסוק ראוי פוטר את האדם[14]. אבן האזל הוא המקל ביותר, שאומר שיש אמנם מציאות של ביטול תורה[15], אלא שזה רק אם סתם מתבטל בלי כל סיבה, אחרת - גם סתם עידונים ועינוגים מותרים להדיוט. **והגר״א** חולק וסובר ש׳דחויה׳, שאין האדם נפטר מת״ת אלא אם כן עסוק במצווה. והוא מרחיב את המצווה לתחומים רבים, כגון פרנסה ואכילה.

סיכום תמציתי

בשיטת הראשונים:

רדב״ז והראשונים שמציין - אין חיוב ללמוד כל רגע.

ריטב״א בנדרים, ברטנורא, ותוס׳ ברכות - חייב ללמוד יום ולילה מהפס׳ ״והגית בו״.

ר״ן בנדרים - חייב ללמוד כל הזמן מהדרשה על ״ושננתם״.

יש להזכיר שגם לרדב״ז אפשר שלא גרע מציצית שמוטל על האדם לחייב עצמו.

---

13 כאן נראה להסתייג ולומר שאין הכרח לומר שאותם אחרונים סוברים כשיטת הר״ן והריטב״א שמצוות ת״ת מחויבת כל היום וכל הלילה מן הפס׳ ״והגית״, שכן אפשר שהם סוברים שהמצווה היא לקבוע עתים, ומגודל חשיבות המצווה הזו וריבוי זירוז התורה עליה - למדו את החוב שיש בדבר, וכמו שהזכיר הרדב״ז. ואנו סידרנו את הדברים בצורה כזו רק בשביל הסדר הטוב ולא כדברים מוחלטים.

14 בזה שמעתי מהרב אשר וייס שבבית דין של מעלה לא ישאלו את האדם למה לא למדת? שעל כך יש לו תשובות טובות לענות, שאכן מתקבלות ע״פ אמות החיוב שנוקטים רוב האחרונים. ישאלו אותו למה לא היה לך זמן? ובעצם בכך רוצה לקרב את הדעות זו אל זו על דרך המוסר, שלכו״ע יש לתורה חשיבות ועדיפות על שאר עיסוקיו של האדם.

15 כפי שנעיר בהמשך - ניתן להסביר שלשיטת הרב איסר זלמן אין כאן באמת ׳ביטול תורה׳ והוא סובר כרדב״ז שיש תביעה גדולה לשקוד על התורה מעבר לק״ש שחרית וערבית, ואת התביעה הגדולה הזו הגדיר כביטול תורה.

ב**רמב"ם** אפשר להבין בשני אופנים:

א. החיוב הוא לקבוע עתים. כך ראינו בדיבור השלישי בחלוקה באבות. או כפי' אבן האזל בהל' מלכים - שרק למלך יש חיוב ללמוד כל הזמן.

ב. חובה ללמוד כל הזמן, וקביעת העתים היא שיעור למטה. כך ראינו מהדוגמא שמביא לחלוקת היום ללימוד.

וכן ב**שו"ע**:

בב"י (סי מז) משמע שהחיוב ללמוד ביום ובלילה. **ובשו"ע יו"ד** (סי' רמו) - אפשר שהחיוב רק לקבוע עתים, וכדלעיל ברמב"ם.

באחרונים ראינו גישות שונות. נחלק אותן לשתי קבוצות: א. הותרה. ב. דחויה.

הגר"א, שו"ע הרב - דחויה, ורק מצווה פוטרת מת"ת.

אבן האזל, אור שמח, קהל"י ברכות, משנ"ב (קנה, ד) - הותרה.

בין האחרונים אפשר להצביע על נקודות חילוק:

לאבן האזל - אפי' עינוג פוטר (חוץ ממלך).

לאו"ש - תלוי באופי[16].

למשנ"ב ולקהל"י - כשיש זמן - חייב ללמוד, כל עיסוק לגיטימי - פוטר.

עיסוקים שונים והעמדות השונות כלפיהם[17]

א. עבודה לפרנסתו - לכו"ע אין בכך ביטול תורה. ואפילו לרשב"י, אלא שלדעתו האידיאל (מצווה בעלמא) הוא "ועמדו זרים".

ב. עיסוק ראוי ולגיטימי אך איננו מצווה - לגר"א - ביטול תורה. **שאר אחרונים** - מתירים. ואפילו בשיטת הראשונים המחמירים (כריטב"א) אפשר שאחרונים אלו יתירו, שחיוב 'והגית' חל רק אם יש לו זמן. אולם **בר"ן** נראה שאסור, שהרי לומד

16 ועיין בהערה לעיל, בגוף המאמר.

17 אין בדברים הבאים לפסוק הלכה למעשה, הם נרשמו בעיקר לצורך בירור השיטות והבנתן לאשורן בעז"ה.

מ׳ושננתם׳ - ולכך אין גבול.

ג. דברים בטלים (באופן סביר ונורמאלי[18]) - ברמב״ם ראינו שמתיר, אלא שהחסידים נמנעו. נראה שדברים בטלים ייכנסו תחת גדר עיסוק בדבר לגיטימי, עיין לעיל בסעיף ב. במיוחד לאור דברי האור שמח שאומר שזה תלוי באופי.

ד. עינוגים - אבן האזל - מתיר לכולם מלבד למלך. **הרב אשר וייס** דחה את דיוקו של אבן האזל מהרמב״ם. אולי אפשר לצרף את דברי האור שמח להתיר לחלק מן האנשים שזה באופיים, וכמובן - את הרדב״ז. ל**שאר הדעות** יהיה אסור.

ה. סתם בטל בלי סיבה - לרדב״ז אין בכך ביטול תורה. יש בכך אמנם תביעה בעידן ריתחא ק״ו מציצית. **לשאר דעות** יש ביטול תורה. **ואפילו לאבן האזל** שמקל בתענוגים - יש בזה ביטול תורה.

ו. מצוות - לכו״ע כשעסוק במצווה - פטור מללמוד תורה. יש דיון בסוכה (דף כה.) מה הדין אם יכול לעסוק בו זמנית **גם** בעוד מצווה אם חייב או לא. נחלקו שם התוס׳ שמחייבים מול רבנו ניסים שפוטר (עיי״ש).

---

18 לאפוקי שכרות ולהיות שטוף בנשים, שכללנו אותם בסעיף הבא.